

Pornografie
in de
Nederlandse literatuur

*Onder redactie van
Joost van Driel en Rick Homings*

Nijgh & Van Ditmar
Amsterdam 2012

Inhoud

Joost van Driel & Rick Honings

Pornografie in de Nederlandse literatuur

Bij wijze van inleiding

7

Herman Pleij

Over de noodzaak van vulschrijverij

Porno in de middeleeuwen?

12

Inger Leemans

De wellustige tiran

Politiek-pornografisch toneel in de achttiende eeuw

31

Marita Mathijssen

De bruiloft van Jacob Stootgraag

Pornografie in de negentiende eeuw in Nederland

45

Rick Honings

Een aanwinst voor de bordeelliteratuur

Lidewyde, Een Liegde en de doorbraak van de pornografie

62

Jaap Goedegebure

'Uw scheede lacht mij lokkend tegen'

E. du Perron als priapisch dichter

74

Ton Anbeek

Literatuur, lust en onlust in de jaren zestig

84

Veronika ter Harmsel Havlíková

Een doodlopende weg

Jan Cremers pornografische experiment

97

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van het beeldmateriaal in dit boek te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

www.nijghenvanditmar.nl

Copyright © de diverse auteurs 2012

Omslag Studio Ron van Roon

Omslagbeeld Ivan Bliznetsov/Istockphoto

NUR 320 / ISBN 978 90 388 9530 7

Kris Humbeek
Smeertapperij voor gevorderden
Louis Paul Boon en pornografie als satirisch procedé
109

Tom Sintobin
Van machtige geest tot spooklichaam
Veranderende morele oordelen in de literaire kritiek
126

Willem Otterspeer
Slaan en geslagen worden
Willem Frederik Hermans en de pornografie
147

Rody Chamuleau
Een tuinkabouter tussen de tulpen
Ongekuiste onderbuikpoëzie in de Lage Landen
159

Elsbeth Ety
Duistere drijven in deftige dorpen
Naoorlogse Nederlandse pornografische lectuur
176

Arno Kuipers
De signatuur van de Hel
Erotica, pornografie en pulp in de Koninklijke Bibliotheek
192

Maria Pruis
Hedendaagse schrijvers en de porno-uitdaging
Van Oek de Jong tot Heleen van Royen
208

Arnon Grunberg
Hongerige huisvrouwen en hongerige huismannen
222

Over de auteurs
271

Noten
277

Pornografie in de Nederlandse literatuur

Bij wijze van inleiding

Joost van Driel & Rick Honings

'Doe je broek uit, kreunde Joshua een paar minuten later. 'Alsjebief? Zijn pupillen waren groot en donker. Ik had zijn geslacht in mijn hand. Keihard.

Ineens hadden we allebei haast.

Ik ging op mijn knieën zitten, wurrnde mijn spijkerbroek uit en schoof hem onlag. Joshua's vingers gleden in mijn onderbroek. Drijfnaat.

Aldus Heleen van Royen in haar roman *Godin van de jacht* (2003). Het zal duidelijk zijn waartoe deze scene zal leiden. 'Neuken. Dat wilde ik. Ik wilde heel erg neuken,' zo onthult Diana, het hoofdpersonage van deze roman, even verderop.¹

Met haar verlangens en de expliciete vervulling daarvan staat Diana in een lange traditie van literaire personages op zoek naar seksueel genot, beschreven in talrijke pornografische en erotische romans en gedichten. De verbeelding van seksuele handelingen vormt al eeuwen een van de populairste thema's van schrijvers en kunstenaars.² Tegelijkertijd is pornografische literatuur een van de minst bestudeerde genres in de cultuurgeschiedenis. Veel teksten zijn verdwenen, vernietigd of ontoegankelijk, en er is nauwelijks over deze literatuur gepubliceerd. Die geringe interesse van literatuurhistorici kent verschillende oorzaken, maar de belangrijkste is uiteraard het feit dat veel letterkundigen pornografische en erotische teksten te onkuis en niet literair genoeg vonden om tot 'echte' literatuur gerekend te kunnen worden. Pas in de jaren zestig van de vorige eeuw kwam er langzaam verandering in deze situatie. Tegenwoordig wordt pornografie, vooral in het Angelsaksische onderzoek, beschouwd als een serieus cultureel fenomeen. Dat blijkt uit de verschijning van enkele belangwekkende studies waarin pornografie wordt verbonden met allerlei maatschappelijke en culturele ontwikkelingen.³

In Nederland is de belangstelling voor dit onderwerp de laatste jaren eveneens toegenomen, zij het in mindere mate. De belangrijkste studie op dit terrein is die van Inger Leemans, *Het woord is aan de onderkant*.⁴ Daarin toont ze dat pornografische teksten meer zijn dan 'obscene literatuur', radicaalverlichtingsideeën bevatten en relevante bronnen zijn voor historici, filosofen en sociologen. Ondanks die recente belangstelling is een geschiedenis van de Nederlandstalige pornografie, vanaf het begin tot in onze tijd, nog niet geschreven. Dit boek wil hiertoe een eerste aanzet geven.

Wat is eigenlijk pornografische literatuur? De definitie van het genre is uiterst problematisch. Pornografie wordt doorgaans gezien als de afbeelding of beschrijving van seksuele handelingen, met het doel de lezer of toeschouwer erotisch te prikkelen. Maar wanneer is literatuur pornografisch? Voor veel mensen is een tekst die slechts seksuele opwindning beoogt aan te wakkeren, strikt genomen geen literaire kunst. De schrijver van pornografie wil enkel opwinding en genot oproepen en is niet geïnteresseerd in artistieke en esthetische aspecten van zijn tekst – en de lezer evenmin. Men zou daarom kunnen stellen dat pornografische literatuur niet bestaat, want waar literatuur pornografisch wordt, houdt zij op literatuur te zijn.

Zo'n strikte benadering doet geen recht aan het verschijnsel pornografie en ook niet aan de literatuurgeschiedenis. Literatuur en pornografie zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Slechts weinig pornografische teksten willen voortdurend *louter* seksueel prikkelen. De expliciete verbeelding van seksuele handelingen kent vaak uiteenlopende functies tegelijkertijd. De beschrijving van seks kan een prikkelend effect hebben, maar tegelijkertijd humoristisch bedoeld zijn, zoals niet zelden het geval is in middeleeuwse teksten. Pornografische teksten uit de vroegmoderne tijd fungerden tevens als uitingsbron van tal van gedurfd maatschappelijke opvattingen. Pornografie kon een middel zijn om een sociale boodschap over te dragen of om politieke machthebbers (zoals de stadhouder) te bekritisseren. Uit de bijdragen in dit boek blijkt dat ook bij moderne schrijvers, zoals W.F. Hermans of Jan Wolkers, de beschrijving van seks vaak verband houdt met hun kunstopvattingen, wereldbeeld of levenshouding.

Om nog een reden moet men pornografie en literatuur niet van elkaar willen scheiden. De wereld van de pornografie en die van het

literaire bedrijf overlappen elkaar, zo laat de literatuurgeschiedenis zien. Uitgevers van porno gaven dikwijls ook 'hoogstaande' literatuur uit. Serieuze schrijvers, waarvan E. du Perron een mooi voorbeeld is, waren gefascineerd door de beschrijving van seks en wilden zich soms aan het pornografische genre. Dat gebeurde niet alleen in de hedendaagse literatuur, maar ook al in de hooftse roman uit de middeleeuwen, waarin de beschrijvingen van seks soms verrassend expliciet zijn. En het publiek dat genoot van pornografische teksten las ook serieuze literatuur. Kortom, het schrijven, uitgeven en lezen van porno gebeurde in dezelfde wereld als waar de Schone Letteren werden geproduceerd, gedistribueerd en geconsumeerd. Wie deze werelden van elkaar probeert te scheiden, trekt een kunstmatige grens in de literatuurgeschiedenis.

Onder grote belangstelling werd op 9 november 2011 aan de Universiteit Leiden een symposium gehouden onder de titel *Pornografie in de Nederlandse literatuur*. De basis van dit boek bestaat uit de lezingen die tijdens deze bijeenkomst werden gehouden, aangevuld met bijdragen van anderen. Bewust hebben wij in de samenstelling van dit boek gestreefd naar variatie en veelzijdigheid, zowel in onderwerpen als benaderingswijzen. Sommige auteurs hebben voor een historische invalshoek gekozen, waarbij de aandacht gericht wordt op een bepaald genre, een verzameling of het werk van een schrijver; andere analyseren de wijze waarop in de literaire kritiek is omgegaan met 'pornografie', en weer andere hebben een meer persoonlijk verhaal geschreven, bijvoorbeeld over de vraag wat pornografie voor hen betekent.

De bundel draagt, door die variatie, geen coherente visie uit. Tezamen geven de bijdragen echter een mooi en rijkgeschakeerd beeld van de pornografische literatuur in de Nederlanden: van de eerste voorzichtige aanzetten in de middeleeuwen, via de meer openlijke pornografie in de zeventiende en achttiende eeuw, naar de ogen-schijnlijk kuise negentiende eeuw, om uiteindelijk te belanden in onze eigen tijd waarin alles lijkt te kunnen en niets meer heilig is. De bijdragen in dit boek tonen dat de ontwikkeling van de pornografie allesbehalve rechtlijnig verloopt, van minder naar meer, van preuts naar wild. Nee, elke periode en elke cultuur lijkt wel pornografie te hebben gekend, die een min of meer verborgen karakter had, in de

marge van de echte literatuur; soms toegankelijk voor een groot publiek, vaker voorbehouden aan fijnproevers en liefhebbers. In veel gevallen zijn de teksten helaas niet door die fijnproevers en bewonderaars bewaard, maar in onwelwillende handen gekomen van kuise figuren die weinig enthousiast waren over seks en de literaire verwerking daarvan. Dat verklaart in veel gevallen de incomplete en weinig representatieve overlevering van deze literatuur.

Met het symposium en dit boek hadden we verschillende doelstellingen. Ten eerste wilden wij de Nederlandse pornografische en erotische literatuur *door de eeuwen heen* volgen. Die ambitie was een reactie op de huidige academische specialisering, waarin moderne en historische letterkunde bijna geheel uit elkaar zijn gegroeid. Dit boek toont dat bepaalde fascinaties en thema's van alle tijden zijn en daarom ook bestudeerd moeten worden vanuit een open historisch perspectief. Daarbij hebben we ons gericht op erotische en pornografische literatuur in de breedste zin van het woord, dus literatuur waarin de beschrijving van seks een dominante of bijzondere rol speelt. Het gaat ons niet alleen om 'zuivere, louter prikkelende pornografie'; als die al zou bestaan, maar om de relatie tussen pornografie en literatuur.

Daarnaast wilden wij de relatie tussen historische literatuur en haar maatschappelijke context aandacht geven, een tamelijk ingeburgerde benadering binnen de historische letterkunde, maar een die juist in het geval van pornografie zeer wenselijk is. Porno is een genre waarin uiteenlopende sociale, morele, filosofische en letterkundige kwesties aan bod kunnen komen, zoals de verhouding tussen mannen en vrouwen en die tussen sociale klassen, thema's als vrijheid, de vrije wil en het recht op genot, en de vraag of literaire porno eigenlijk wel mogelijk is. Als het in literatuur om seks gaat, lijkt het om alles te kunnen gaan, en daarom is de beschrijving van seks in de literatuur een dankbaar en vruchtbaar onderzoeksobject voor cultuurhistorici.

Een laatste opmerking alvorens de specialisten hun verborgen parels onthullen: dit boek is noodgedwongen verkennend van aard, het heeft allerminst de pretentie een volledig overzicht te bieden van de Nederlandse pornografie. Veel vragen, auteurs en teksten blijven hier buiten beschouwing. Hoe 'werkt' pornografie? Waarin verschildt de geschreven porno van haar gefilmde 'zusterkunst'? Wat zijn de con-
stanten en verschillen in de Nederlandse pornografie in al die eeu-

wen? Wie gaven pornografie eigenlijk uit in de negentiende en twintigste eeuw, en wat voor rol vervulden zij in de maatschappij? Wat is de invloed van buitenlandse auteurs op de Nederlandse en Vlaamse? Om deze vragen te beantwoorden is nog veel inventarisatie en onderzoek nodig. Het valt te hopen dat deze verzameling artikelen zulk onderzoek inspireert. Maar we wensen vooral dat de lezer van dit boek ervaart hoe rijk en bijzonder het pornografische genre is, en hoe veel plezier en genot het lezen, onderzoeken en verzamelen van deze literatuurvorm kan bieden.